

Sezer, Cemal, “Bolu Sancağında Frengi (1912-1918)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/12, ss.125-139.
DOI: 10.31765/karen.875633

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

Cemal SEZER**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Bolu/TÜRKİYE
✉ sezer_c@ibu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5143-4023

Anahtar Kelimeler: Bolu Sancağı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Frengi

Keywords: Bolu Sanjak, Balkan Wars, the First World War, Syphilis

BOLU SANCAĞINDA FRENGİ (1912-1918)*

Öz: Zührevi bir hastalık olan frengi, Balkan Savaşları döneminde Bolu sancağında oldukça etkili olmuştur. Bu sıralarda Bolu’da bulunan Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif’in izlenimleri bunu doğrulamaktadır. Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağı Mart-Ekim 1914 tarihleri arasında frengi taramasından geçirilmiştir. Belirtilen bölgeleri muayene eden sağlık heyetinin başında bulunan Mehmet Suat’ın raporu, seyyar doktorların ve hastanelerin faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gerçekleştiren taramalar sonucunda 400 binin üzerinde köylü muayene edilmiş, köylülere kinin ve ilaç dağıtılmış, çocuklara çiçek aşısı vurulmuştur. Ayrıca mevcut hastanelerde binlerce frengili hasta tedavi edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da etkisini sürdüren frengiyle mücadele kapsamında, Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağını içeren bir nizamname çıkarılmıştır. Savaşın sonra terhis olan ya da esir düşen askerlerin memleketlerine yani Bolu sancağına dönmesiyle frengili hasta sayısında ciddi bir artış olmuştur. Hem Balkan Savaşları hem de Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde halkın hastalığa karşı bilinç düzeyinin düşüklüğü, şüphesiz hastalığın yayılmasında önemli bir faktör olduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla bu makalede; Bolu sancağında, Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadarki dönemde (1912-1918), frenginin etkileri ve hastalığa karşı alınan tedbirler incelenmiştir.

SYPHILIS IN BOLU SANJAK (1912-1918)

Abstract: Syphilis, which is a venereal disease, was quite common in Bolu sanjak throughout Balkan Wars. The statements of Ahmet Şerif, an author in Tanin newspaper in Bolu, confirm this unfortunate happening. Kastamonu province, Bolu sanjak was screened for the syphilis disease between March and October 1914. The report of Mehmet Suat, the head of the board of health who worked in the field, gives us significant information about the activities of traveler doctors and hospitals during these harsh times. At the end of the medical screening, which included more than 400.000 villagers, kinin and medications were delivered to the villagers, and children were vaccinated against smallpox. On the other hand, thousands of patients with the syphilis disease were cured at hospitals. A regulation to be executed in Kastamonu province and Bolu sanjak was prepared for fighting with syphilis which continued during the

Geliş Tarihi / Received Date: 06.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.04.2021

First World War. There was a serious increase in the number of patients when the discharged and captive soldiers had come back home, Bolu sanjak. It should be noted that the ignorance of the public about the disease during the Balkan Wars and the First World War was a significant factor

that affected the spreading of the disease. The purpose of this article is to analyze the effects of syphilis in Bolu sanjak throughout Balkan Wars, until the end of the First World War (1912-1918), and the precautions of the authorities against the disease.

Giriş

Uzun zamandır var olduğu düşünülen ve zührevi bir hastalık olan frengi,¹ cinsel yolla bulaşsa da ortak kullanılan eşyalar, hastalığın yayılmasında en etkili yolu oluşturmaktadır. Bu duruma “masumlar frengisi” de denilmektedir.²

Frenginin Kristof Kolomb ve beraberindekiler tarafından Avrupa’ya taşındığı düşünülmektedir. Kolomb ve çevresindekiler Espanola Adası’ndan veya Haiti’den frengiyi kapmışlar, ardından uğradıkları yerlere hastalığı taşımışlardır.³ Mart 1493 tarihinde Amerika’dan dönen Kolomb, kıta keşfi hakkındaki edindiği bilgileri Barcelona Sarayı’nda bulunan Kral’a anlatmıştır. Bundan birkaç hafta sonra frengi Barcelona’da yayılmaya başlamıştır.⁴ Fransız Kralı VIII. Charles, Napoli Krallığını hakimiyeti altına almak için İsviçre, Almanya, Rusya ve Fransa’dan 50.000 kişilik asker kiralayarak saldırıya geçmiştir. Bu şekilde frengi bütün Avrupa’da görülmüştür.⁵ Osmanlı Devleti’nde ise özellikle Avrupalılarla ilişkilerin arttığı bir dönemde hastalığın ülkede yayıldığı tahmin edilmektedir.⁶ Yayılma Osmanlı liman kentlerinden iç taraflara doğru olmuştur.⁷ Avrupa’dan çıkarılan Yahudi kadınları Fas’a;⁸ buradan da çevre liman kentlerine gitmişlerdir. Dolayısıyla frenginin Osmanlı’ya bu kadınlar vasıtasıyla da girdiği tahmin edilmektedir. Özellikle 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde Ruslar tarafından alınan topraklardan yayılan frengi, 1853-1856 Kırım ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra daha hızlı bir şekilde Osmanlı topraklarında yayılma göstermiştir.¹⁰

¹ Hot, 2001: 72.

² Şenel, 2015: 258; Karcı, 2019: 464. Frenginin üç evresi bulunmaktadır. Bunlardan ilki temas yoluyla kabaran bölgede bir ağrı meydana getirmektedir. Bu aşamada bakteri yayılmakla birlikte ortadan da kaybolabilmektedir. İkincisinde; ateş, boğaz ağrısı, halsizlik, kas ağrıları gibi belirtiler ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü yani son evrede ise 3-15 yıl gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde kendini göstermektedir. Ciltte, kemiklerde veya iç organlarda büyük tümörler çıkmakta; göz hastalıklarına, felç veya psikiyatrik sorunlara neden olmakta; hatta aort denilen damara zarar verdiği için ölümcül olabilmektedir. Bkz. Mumyalmaz, 2020: 120-121.

³ Nikiforuk, 2010: 123.

⁴ Yıldırım, 2014: 41.

⁵ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57; Nikiforuk, 2010: 125; Yıldırım, 2014: 41. İspanya ve Napoli’den yayılan frengi, İsviçre, Fransa, Almanya’dan iki yıl sonra 1499 yılında Macaristan ve Rusya’da ortaya çıkmıştır. 1498’de Hindistan, 1505’te Güney Çin ve 1596’da Japonya’da görülmüştür. Bkz. Hot, 2001: 72-73. 16. yüzyılda frengi hastalığı Avrupa’da toplumun her kesimine bulaşmıştır. Bunların içerisinde köylüler, dilenciler, rahipler, krallar hatta papalar bile yer almaktadır. Papa II. Julius’un başparmağını frengi nedeniyle çürüdüğü dedikodusu çıkmıştır. Bkz. Nikiforuk, 2010: 136. Avrupalı ülkeler hastalığa komşularının isimlerini vermişlerdir. Fransızlar; “*Napolitan Hastalığı*”, Almanlar ve İngilizler; “*Fransız Mikrobu*”, Portekizliler; “*Castilla Hastalığı*”, Polonyalılar; Almanları, Ruslar; Polonyalıları, Arapları, İspanya’dan çıkarılan Yahudileri suçlamışlardır. Hintliler ve Türkler ise aynı isimle “*Frenk*” adını koymuşlardır. Bkz. Nikiforuk, 2010: 125; Yıldırım, 2014: 41. 16.

⁶ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57.

⁷ Şenel, 2015: 257.

⁸ Frenginin Osmanlı Devleti’nde ilk olarak Yahudiler vasıtasıyla görülmeye başladığına dair Avram Galanti, Hitler Almanya’sının ajanları tarafından gerçekleştirilen bir propaganda olduğunu belirtmektedir. Bkz. Özekmekçi, 2012: 85 dipnot 4.

⁹ Bu savaştan sonra Rus askerleri tarafından bulaştırılan frengi, Osmanlı askerlerinin terhis edilmesiyle tüm yurttan yayılmaya başlamıştır. Bkz. Özdemir, 2005: 45.

¹⁰ Hot, 2015: 118-119; Yıldırım, 1985: 1329; Şenel, 2015: 258. Anadolu’nun birçok yerinde frenginin yayılması terhis olan askerler vasıtasıyla olmuştur. Bkz. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 63.

Osmanlı Devleti'nde bu hastalığa değişik isimler verilmiştir. Bunlar; “*frenk uyuzu, frenk zahmeti*”, “*illet-i efrenci, maraz-ı efrenci, dâü'l- efrenc, cüzam-ı nefsanî, vebâü'l- efrenc, marazü'l-halîk, marazü'l-hacele ve illetü'z zina*”dır.¹¹ Ayrıca “*illet-i müthişe*” de denilmiştir.¹²

Kırım Savaşı'ndan sonra frenginin yayılması üzerine fuhuşu kontrol altına almak amacıyla 1856-1858 yıllarında İstanbul'da ilk genelev açılmıştır. Fakat genelevdeki kadınların çoğu yabancı olduğu için kapitülasyonlar gereği özgürlükleri kısıtlanacağı düşünüldüğünden gerekli kontroller gerçekleştirilememiştir. Altıncı Belediye Dairesi frengiyle mücadele etmek için Dr. Serviçen Efendi'nin de içerisinde olduğu sağlık komisyonuna bir rapor hazırlatmıştır. Cemiyet-i Mülkiye-i Tıbbiye üyesi Miralay Dr. Agop Handanyan ve Dr. Michael, 1879'da yazdıkları bir raporda genelevlerdeki kadınların sağlık kontrollerinin sağlanmaları gerektiğini bildirmişlerdir.¹³

Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Almanya'dan gelen Baron von der Goltz, Osmanlı askerleri arasında frenginin yaygın olduğunu görünce, durumu Osmanlı makamlarına bildirmiştir. Daha sonra yapılan girişimler sonucunda Alman Dermatolog Unna'nın tavsiyesiyle Mektebi Tıbbiye'de Deri Hastalıkları ve Frengi Dersi ve Poliklinik Profesörlüğü, Haydarpaşa Askeri Hastanesi Başhekim Yardımcılığı, Ankara ve Kastamonu Vilayetleri Genel Sağlık Müfettişliği görevleri verilen Dr. Ernst von Düring Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.¹⁴ 1889-1902 yılları arasında görev yapacak olan Dr. Düring, 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan sağlık ekibiyle Anadolu'yu 14 kez taramıştır. Taranan yerlerde görev yapan doktorlara kurslar vermiştir. Dr. Düring, içerisinde Bolu sancağının da olduğu Kastamonu vilayetindeki frenginin %70-80 gibi yüksek bir oranda olduğunu tespit etmiştir.¹⁵ Ayrıca frengiyle mücadele etmek için Dr. Düring'in önerisiyle Sinop, Bolu, İnebolu ve Kastamonu hastanelerinin kapasiteleri genişletilmiş; Çankırı, Ereğli, Bartın, Düzce ve Cide'de yenilerinin açılmasına karar verilmiştir.¹⁶ Dr. Düring'in faaliyetleri sonucunda frengiyle mücadele sistemli bir hale gelmiş,¹⁷ 1897 yılında hazırlanmış olduğu “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi*” isimli talimatnameyle; hastaneler, seyyar doktorlar ve sağlık memurlarıyla frengiye karşı mücadele edilmiştir.¹⁸

13 Haziran 1910 tarihli 45 maddelik “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyyeye Dair Nizamname*”; Kastamonu vilayetinde 6 hastane kurulmasını ve yatak sayısının en az yarısının frengililere ayrılmasını içermiştir. Yine nizamnamenin ikinci kısmında da seyyar sağlık heyetinin görevleri belirtilmiştir. Seyyar sağlık heyetleri üçer kişiden oluşacak ve sekiz muayene koluna ayrılacaktır. Bu kollardan üçü Bolu'da ve aynı sayıda Kastamonu vilayetinde, geride kalan ikisinden biri Sinop'ta ve diğeri de Çankırı'da görev yapacaktır.¹⁹ 19 Haziran'da ise tek maddelik “*Frengi Hastalığının Men-i Sirâyet-i Zımında Seyyar Heyet-i Sıhhiye Teşkili Hakkında Madde-i Nizamiye*” çıkarılmıştır. Kastamonu için geçerli olan nizamname daha sonra genişletilerek Hüdavendigar, Manastır, Ankara, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Yanya, Bağdat, Basra, Musul'u da kapsamıştır. Bu nizamnameyle seyyar

¹¹ Yıldırım, 2014: 41-42.

¹² Besim Ömer, 2020 (C. 4): 200.

¹³ Yıldırım, 1985: 1329; Hot, 2001: 76; Karıcı, 2019: 464-465.

¹⁴ Yıldırım, 1985: 1330.

¹⁵ Çalık-Tepekaya, 2006: 212.

¹⁶ Besim Ömer, 2020 (C. 2): 626.

¹⁷ Şenel, 2015: 262.

¹⁸ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 228; Hot, 2001: 89; Şenel, 2015: 265. 1900 yılında Bolu, Sinop ve İnebolu hastaneleri genişleyecek şekilde bakım ve onarımdan geçirilecekti. Kastamonu, Bartın, Cide, Ereğli ve Düzce hastanelerinin de dış yüzeyleriyle ilgili planlar çizilmiştir. Ayrıca hastanelere müracaat eden hastaların tedavilerinin bedava olması için hastanelere maddi destek sağlanacaktı. Bunların dışında Dr. Düring, yazları üç ay boyunca Kastamonu vilayetinde frengiyle mücadele kapsamında gerçekleştirilen faaliyetleri yerinde denetleyecekti. Bkz. BOA, DH. MKT., 2330/15. Lef 1.

¹⁹ Çavdar-Karacı, 2016: 165.

doktorlar üç ya da dört kişiden oluşacak ve yanlarında bir eczacı bulunacaktı.²⁰ 13 Haziran 1910 tarihli nizamname çerçevesinde 1912 yılında “*Memleket Hastanelerinin Suret-i ve Vezaif-i Tıbbiye*” adıyla bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre kurulacak 6 hastanenin 50’şer yataklı olması ve yatak kapasitesinin yarısının frengililere tahsisi, yatak sayısı arttıkça da frengilere ayrılan sayının aynı oranda artırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca hastane sağlık personellerinin maaşları, hastanelerin denetlenmesi ve mali idaresine ilişkin maddeler de nizamnamede yer almıştır.²¹

1. Balkan Savaşları Döneminde Bolu Sancağında Frengi

Bolu, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden sonra Kastamonu vilayetinden ayrılarak müstakil bir sancak haline gelmiştir. Dolayısıyla sancağın idari taksimi de Bolu merkez dışında Ereğli, Bartın, Devrek, Düzce, Zonguldak, Gerede, Göynük ve Mudurnu kazalarından oluşmuştur.²²

Balkan Savaşları²³ sırasında frengi en çok Karadeniz kıyılarında görülmüştür.²⁴ Aslında Bolu ve Kastamonu bölgelerinde yıllardır frengi vardı. Öyle ki Bolu ve Kastamonu denilince herkesin aklına ilk olarak bu hastalık gelmekteydi. Bolu, aşçılarıyla meşhur bir yerdi. Halk arasında aşçı, helvacı mesleklerinin yanı sıra kayıkçılıkla uğraşanlar da İstanbul’a gittiklerinde burada uzun süre kalıyordu. Ayrıca İstanbul’da görev yapmak üzere Bolu’dan asker alımları göz önünde bulundurulduğunda, Bolu ve çevresinde frenginin neden yaygın bir şekilde görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁵

Bolu sancağının genel sağlık durumunun Kastamonu Sıhhiye Müfettişliğine bağlı olması ve vilayet tarafından tam bir denetimin gerçekleştirilememesi şikayetlerin artmasına neden olmuştur. Bu durum sancağın Dâhiliye Nezareti ile yaptığı yazışmalarda da görülmektedir. Bolu mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Ağustos 1912 tarihli yazıda şunlar belirtilmiştir:

“Sancak her ne kadar Kastamonu Sıhhiye Müfettişliğine bağlı olsa da merkez ile beraber 9 kazayı ve 400.000 nüfusuyla müstakil olarak yönetilmektedir. Sancağın genel sağlığı, büyüklüğü ile önem arz etmekte olmasına rağmen, merkezi Kastamonu’da bulunan Sıhhiye Müfettişliğinin denetiminden şimdiye kadar hiçbir gün yararlanılamamıştır. Sadece yılda bir ya da iki gün merkezde kalmak üzere gerçekleşen denetim faydalı olmadığı gibi boş yere harcırah verilmektedir. Dolayısıyla sadece Bolu sancağında görev yapacak bir sağlık müfettişi tayin edilmelidir. Eğer müfettiş görevlendirecek para bulunamıyorsa, o zaman buradaki seyyar doktorlardan birinin görevine son verilmesiyle açılacak kadro için gerekli kaynak sağlanabilir”.²⁶

Dâhiliye Nezaretinden Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Umumiyesine gönderilen 3 Eylül 1912 tarihli yazıda da; Bolu mutasarrıflığının istekleri belirtilmiş ve frenginin “*müthiş*” derecede yayıldığı, hatta “*ehemmiyet-i sıhhiyesini*” tehlikeye attığı ifade edilmiştir.²⁷ Sonuç olarak 4 Eylül 1912 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Kastamonu vilayeti ve Bolu mutasarrıflığına gön-

²⁰ Çavdar-Karcı, 2016: 166.

²¹ Çavdar-Karcı, 2016: 167-168.

²² Konrapa, 1964: 31, 637.

²³ Osmanlı’nın elde kalan “*Rumeli*” adı verilen Balkan topraklarını ele geçirmek amacıyla Ekim 1912 tarihinde Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Ardından Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan savaşa dahil olmuştur. 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile Birinci Balkan Savaşı sona ermiştir. Balkan Devletlerinin toprak kazanımları hususunda anlaşamamaları İkinci Balkan Savaşı’na neden olmuştur. Osmanlı Devleti bu durumdan yararlanarak Edirne’yi geri almıştır. İkinci Balkan Savaşı’nda Bulgaristan’a karşı birlikte hareket eden Yunanistan, Sırbistan ve Romanya’nın arasında 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Antlaşması; ardından Osmanlı Devleti ile Balkan ülkeleri arasında farklı tarihlerde barış antlaşmaları imzalanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, 2003: 651-695; Uçarol, 2000: 437-447.

²⁴ Macar, (Basım Yılı Yok): 89.

²⁵ Ahmet Şerif, 1999: 416-417; Karcı, 2019: 465.

²⁶ BOA, DH.İD., 46/71. Lef 2.

²⁷ BOA, DH.İD., 46/71. Lef 1.

derilen yazıda ise; Bolu'ya ayrıca bir müfettişin atanmasına gerek olmadığına, Kastamonu Sıhhiye Müfettişinin Bolu merkez ve çevresini maddi imkansızlıklar nedeniyle düzenli olarak denetleyemediğini ve hali hazırda görevli müfettişin sancağın genel sağlık durumuna ilişkin tedbirler alması için Müfettişlik makamına gerekli tebligatın yapılacağı bildirilmiştir.²⁸

Tanın gazetesinin yazarı olarak Anadolu'yu gezen ve gözlemlerini aktaran Ahmet Şerif, 1913 Kasım'ında Bolu sancağının sağlık bakımından genel olarak hiç iyi görünmediğini belirtmektedir.²⁹ Ona göre hastalığın başlıca sebeplerinden birisi, bu hastalığın toplumda ciddiye alınmaması ve acayip bulunuyor olması idi. Örneğin uzman ve ilgililerden biri, kendisine şunu ifade etmiştir: “*Frengililer vardır. Bizzat görülmüştür ki, diyor, hiçbir ağrısı sızısı olmayan hastalıklarına hükümetin ne için bu kadar önem verdiği, para sarf ettiğine hayrettedirler!*”.

Başka yetkili bir kimse de şunu söylemektedir: “*Frengiden korkmak, sakınmak şöyle dursun, arzu ediyorlar. Hatta hükümetin tekalifine karşı bir paratoner gibi kullanmak istiyorlar. Memuriyeti sebebiyle köylerde dolaşan bir kimse, sırf askerlikten kurtulmak fikriyle askerlik muayenesine gidecek iki sağlam delikanlının, frengili kadınlarla münasebetini bizzat tahkik etmiştir. Bartın'da doktorlar yine sırf askerlikten kurtulmak emeliyle birtakım otlar ve diğer şeylerle ağzını dağlayarak frengi belirtilerine benzer eserler gösterenlere rast gelmişlerdir*”.³⁰

Bolu'daki izlenimlerini aktarmaya devam eden Ahmet Şerif'e göre; “*Bolu'da her gün askerlik dairesine gelen birçok adamları doktorlar muayene ediyor. İçerisinde frengi hastaları da bulunuyor. O kadar ilgisizlik, gevşeklik içindedirler ki insanın hemen boğazını sıkacağı geliyor...*”.³¹

Bazı dönemleri şiddetli olmak üzere Bolu sancağında uzun zamandır frenginin görülmesine rağmen hastalığın tehlikeli boyutunu kavrayacak bilincin bir türlü yerleşmemesi, halk kesimi arasında hastalığa karşı oluşan ilgisizlik ya da boş vermişlik, şüphesiz eğitimsizlikten³² kaynaklanmaktadır. Ayrıca bazı gençlerin askeri vazifelerini yapmak yerine, hastalığı göze almaları ya da hastalığa yakalanmış gibi belirtiler göstermeleri dikkati çekmektedir. Yine Ahmet Şerif'in belirttiklerine göre izin kâğıdı alarak evlenecek çiftlerden sadece erkeklerin muayene edilmesi, hastalığın tam olarak kontrol altına alınmasını engellemiştir. Halbuki Dr. Von Düring Genel Müfettiş iken kadınlar da muayeneden geçirilmiştir.³³

Mudurnu'da frenginin yayılması; bakır ve ahşap kaplardan su içilmesi, temizliğin olmaması, lağımın açıldıktan akması gibi” masum *frengi*” denilen yolla gerçekleşmiştir.³⁴ Bartın'da son beş yıl içerisindeki (1908-1913) hasta istatistiklerine bakıldığında, hastaların %60'ı frengililer oluşturmaktadır. Frenginin yayılmasında özellikle eski ve kullanılmış elbise satan dükkanların, giyecekleri hiç temizlemeden ve buhardan geçirmeden satışlarından kaynaklanmıştır. Ayrıca benzer şekilde çanak, çömlek her türlü eşyayı satan dükkanlar da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.³⁵

Ahmet Şerif, Bolu ve çevresindeki frengiyle ilgili izlenimlerini aktarırken Bolu hastanesini de ziyaret etmiş, hastane kayıtlarını incelemiştir. Onun vermiş olduğu bilgilere göre 1 Mart-28 Kasım 1913 tarihleri arasında 233'ü Gureba, 197'si Frengi kısmında olmak üzere toplam 430 hasta yatarak tedavi edilmiştir. Ayrıca aynı zaman dilimi içerisinde 277 frengili de ayakta tedavi görmüştür. Bir önceki yıl istatistiklerine bakıldığında yani 1912 yılında ise frengili yatan hasta sayısı 1913 yılına göre daha fazla idi. Toplam 243 frengi hastasının 90'ı kadın, 153'ü

²⁸ BOA, DH.İD., 46/71. Lef 3-4.

²⁹ Ahmet Şerif, 1999: 412, 439. Önceki yıllarda da benzer bir durumun olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1865 yılında Bolu Mutasarrıfı Tefik Bey, frengili hastaların tedavisinde yeterli sayıda doktorun olmaması ve hastaların bilimsiz olmasının frenginin yayılmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şenel, 2015: 261.

³⁰ Ahmet Şerif, 1999: 413.

³¹ Ahmet Şerif, 1999: 413.

³² Bu bilgi için bkz. Ahmet Şerif, 1999: 413.

³³ Ahmet Şerif, 1999: 420.

³⁴ Özekmekçi, 2012: 89; Ahmet Şerif, 1999: 419.

³⁵ Ahmet Şerif, 1999: 419.

erkekti ve erkeklerden 2'si vefat etmiştir. Gureba kısmında ise toplam yatan 300 hastadan 3'ü kadın, 18'i erkek olmak üzere 21 kişi ölmüştür.³⁶ Fakat her iki yıl karşılaştırıldığında 1913 yılının henüz sona ermediğini, tarih olarak 28 Kasım'a kadar ki sayıların verildiğini göz önünde bulundurmak gerekir.

2. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bolu Sancağında Frengi

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce 1914 başlarında frengi hastalığı çoğunlukla Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağının sahil kenarlarında görülmüştür. Kıyılardan merkeze doğru gidildikçe hastalıkta bir azalma olmuştur. Bunun nedeni hastalıkla mücadele eden hastanelerin ve belediye doktorlarının varlığı idi.³⁷ Kastamonu-Bolu Hastaneleri ve Seyyar Tabipler Genel Müfettişi olarak Mehmet Suat'ın 11 Nisan 1915 tarihinde yazmış olduğu raporda, Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında frengiyle mücadele kapsamında seyyar doktorların 1914 yılında sağlık taramasından geçirdikleri köyler ve mevcut hastanelerin faaliyetleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.³⁸ Müfettişliğin bu faaliyeti, şimdiye kadarki yapılanların en başarılı olanıydı.³⁹ Üstelik iki yıl önceki tahsisattan daha az bir para sarf edilerek gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

2.1. Seyyar Doktorlar

Seyyar doktorlar Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağı içerisinde 21 bölgenin her birinde bir doktor olmak üzere görev yapmışlardır. Doktorlar gittikleri bölgelerdeki köyleri ziyaret gitmiş, elindeki kayıtlı deftere göre köy halkına çağrıda bulunarak, onları muayene etmiştir. Muayene sırasında frengili olduğu tespit edilenler hasta defterlerine kaydedilmiştir.⁴¹ 1914 Mart'ında başlayan muayene işlemi haziran ayında sekteye uğramıştır. Çünkü seyyar doktorların bir kısmı Askere Alma şubelerinde görev almak zorunda kalmışlardır. Doktorlar, temmuz ayında yeniden asıl görevlerine dönmüş olsalar da bu sefer ağustos başında seferberlik kararının çıkması üzerine yine seyyar doktorların bazıları Askere Alma şubelerinde görev yapmak üzere geri çağrılmışlardır. Yalnız Bolu sancağında görev yapan seyyar doktorlar biraz daha geç bir zaman içerisinde eylül, ekim aylarında asker muayenelerini gerçekleştirmişlerdir. Asker Alma şubelerinde görev almalarının dışında her seyyar doktorun farklı sürelerde çalışmaları veya adli işlemler nedeniyle çağrılmaları da görevlerinin aksamasına neden olmuştur. Seyyar doktorların görevlerini sürdürmelerinde düzensizlikler olsa da köylülerin sağlık taramalarını başarıyla gerçekleştirmişlerdir.⁴² Köylüler muayene edildiği gibi çocuklara da çiçek aşısı vurulmuş,⁴³ gerekli yerlerde kinin ve ihtiyaç sahibi kimselere ücretsiz ilaç dağıtımında bulunulmuştur.⁴⁴

Seyyar doktorların muayene ettikleri kişi sayısı 401.380'dir. Bu sayının 12.043'üne frengi teşhisi konmuştur. Bartın, Ayancık, Taşköprü, Boyabat bölgeleri belirtilen sayıya dahil değildir. Çünkü Bartın, Taşköprü ve Boyabat'a başka doktorlar atandığından, Ayancık doktorunun ise yeni görevlendirilmiş olduğundan, buralarda muayeneler gerçekleştirilmemiştir.⁴⁵

³⁶ Ahmet Şerif, 1999: 418, 430-431.

³⁷ Mehmet Suat, 1331: 547. Fakat ekonomik imkansızlıklar frengiyle başarılı bir şekilde mücadele edilmesini olumsuz etkilemiştir. Merkezden vilayet ve mutasarrıflıklara yeterli miktarda para gönderilmediği gibi vilayet ve mutasarrıflıklar da sağlık faaliyetleri için bütçelerinden gerekli ödeneği ayıramamışlardır. Bununla ilgili yazışmalar için bkz. BOA, DH.İD., 46/96. Lef 1-5.

³⁸ Mehmet Suat, 1331: 572.

³⁹ Mehmet Suat, 1331: 571.

⁴⁰ Mehmet Suat, 1331: 565.

⁴¹ Mehmet Suat, 1331: 555-557.

⁴² Mehmet Suat, 1331: 557-559.

⁴³ 12.201 çiçek aşısı vurulmuştur. Bkz. Mehmet Suat, 1331: 561.

⁴⁴ Mehmet Suat, 1331: 565.

⁴⁵ Mehmet Suat, 1331: 558- 559; Hot, 2001: 80.

Tablo 1. Seyyar Doktorlar Tarafından Muayene Edilen ve Tespit Edilen Frengili Hasta Sayısı (1914)

Bölge	Muayene Edilen	Frengi Sayısı
Kastamonu	8.726	27
İnebolu	3.737	214
Sinop	43.563	1.411
Boyabat	-	-
Cide	41.500	2.120
Daday	25.000	350
Taşköprü	-	-
Çankırı	-	33
Safranbolu	15.000	350
Çerkeş	14.000	226
Araç	37.765	232
Tosya	18.172	261
Ayancık	-	-
Bolu	30.000	1.250
Bartın	-	521
Ereğli	35.350	1.830
Göynük	20.000	450
Devrek	41.000	1.734
Düzce	7.970	217
Gerede	48.600	177
Mudurnu	11.000	640
TOPLAM	401.380	12.043

Kaynak: Mehmet Suat, 1331: 573-574.

Tabloya bakıldığında toplam muayene edilenlerin içerisinde frengi oranı %3'tür.⁴⁶ Bolu ve kazaları tabloda koyu harflerle gösterilmiştir. Bartın hariç diğer kazalarda muayene taraması gerçekleştirilmiştir. Toplam muayene edilen 401.380 kişinin 193.870'i Bolu ve kazalarına aittir. Bu sayının da 6.819'una frengi teşhisi konmuştur. Bu durumda muayene edilen sayı Kastamonu vilayetine nazaran daha az olmasına rağmen, toplam teşhisin yarısından fazlası Bolu ve çevresinden olmuştur. Sancak içerisindeki frengili sayısında da Ereğli ve Devrek'ten sonra Bolu merkez yer almaktadır. Fakat oransal olarak göz önünde bulundurulduğunda Mudurnu %5,81 ile ilk sırada, ardından Ereğli %5,17, Devrek %4,22, Bolu %4,16, Düzce %2,72, Göynük %2,25, Gerede %0,36'yla gelmektedir.

2.2. Hastaneler

1913 yılında 6 olan hastane sayısı bir yıl sonra 4 hastane daha eklenerek 10'a çıkarılmıştır.⁴⁷ Bu hastaneler Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Cide, Çankırı, Boyabat, Bolu, Bartın ve Ereğli'de faaliyet yürütmüştür.⁴⁸ Fakat hastaneler, Kastamonu ve Bolu bölgesi için yetersiz gelmiştir. Çünkü vilayet ve sancakta muayene bölgesi 21'e ayrıldığından hastane sayısı da aynı olmalıydı. Böylece hasta sayısı azalacak olan hastanelerin yükü hafifleyecekti. Örneğin Bolu'daki hastaneye gelen hastaların 1/3'ü Düzce kazasından geliyordu. Düzce'de yeni bir hastane⁴⁹ açılır ise Bolu'ya gelen hastaların sayısında da aynı oranda azalma olacaktı. Benzer durum Bartın hastanesi için de geçerliydi. Buraya gelen hasta sayısının azalması Devrek'te bir

⁴⁶ Mehmet Suat, 1331: 559.

⁴⁷ Mehmet Suat, 1331: 562.

⁴⁸ Mehmet Suat, 1331: 577.

⁴⁹ 1897 yılında Dr. Düring'in önerilerinden sonra Düzce'de hastane açılmıştır. 1905 yılında hastanede Müdür ve Tabip Binbaşı Ali Hurşit Bey, Seyyar Tabibi Yüzbaşı Kemalettin Bey, Kâtip Arapkirli Ziya Bey, 2'şer erkek ve kadın hademe

hastanenin faaliyete geçirilmesine bağlıydı. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Devrek, Düzce, Mudurnu ve Çerkeş'te hastanelerin açılması gerektiği Müfettişlik tarafından belirtilmiştir. Ayrıca yeni açılacak hastaneler sayesinde hastaların hastanelerle olan mesafeleri de azalacaktı. Böylece Kastamonu ve Bolu'da frengiyle mücadelede başarıya ulaşılmasında önemli yol kat edilecekti.⁵⁰

Tablo 2. Hastanelerde Tedavi Gören Frengili Hasta Sayısı (1914)

Hastane Yeri	Tedavi Gören	Medeni Hal		Cinsiyet		Devreden (1913)	Giren (1914)	Çıkan (1914)	Vefat	Devreden (1915)
		Evli	Bekar	Erkek	Kadın					
Kastamonu	854	477	377	478	376	22	464	447	1	38
İnebolu	873	450	423	476	387	37	485	484	2	36
Sinop	581	341	240	360	221	25	355	366	3	11
Safranbolu	1.165	681	484	652	513	31	722	733	3	17
Çankırı	400	223	177	264	136	-	104	125	3	36
Cide	1.052	591	461	605	447	-	604	591	-	13
Boyabat	398	278	120	186	212	-	252	226	-	26
Bolu	1.116	669	447	689	427	39	681	678	4	38
Bartın	2.072	1.100	972	1.094	978	68	1.311	1.337	5	37
Ereğli	719	375	344	387	332	-	373	351	1	21
TOPLAM	9.230	5.185	4.045	5.201	4.029	222	5.411	5.338	22	273

Kaynak: Mehmet Suat, 1331: 579-580.

Tablo incelendiğinde toplam 10 hastanenin 3'ü Bolu merkez ve Bolu'nun kazaları olan Bartın ile Ereğli'de yer almaktadır. Hastanelerde tedavi gören 9.230 frengilin 3.907'si buralarda tedavi görmüştür. Bolu ve kazalarında hastanelerin sayısı Kastamonu vilayetine göre daha az olmasına rağmen hasta sayısının %42,32'sini oluşturması, frenginin bu bölgelerde daha etkili olduğu göstermektedir. Ayrıca hastalık hem evlilerde ve hem de kadınlara göre erkeklerde daha yaygındır. Yine tabloya bakıldığında hastanelerin önceki yıla göre devraldığı veya devrettiği hasta sayısı Bolu'da hemen hemen aynı iken Bartın'da neredeyse bir önceki yılın yarısı kadar olmuştur. Tabloda dikkat çeken diğer bir husus ise bölgede frengi etkisini gösterse de ölüm sayılarının düşük olmasıdır. Tedavi gören toplam 9.230 hastanın 22'si ölümle sonuçlanmış ve oransal olarak %0.23'e karşılık gelmektedir. Ancak ölümlerin yaklaşık yarısının Bolu ve kazalarından olduğunu da ifade etmek gerekir.

3. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Bolu Sancağında Frengi

Birinci Dünya Savaşı başladığında⁵¹ ülkenin her tarafında frengi hastalığı yaygın bir hal almıştır.⁵² Hatta hastalık tehdit edici bir boyutta olmuştur.⁵³ Özellikle frengili askerler yayılmanın en önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir.⁵⁴ Bu nedenle önlem olarak frengili asker adaylarının sevkleri ertelenmiş, askerde olanlar için de "Frengi Bölükleri" kurulmuştur. Böylece askerler gözetim altında tedavi edilmişlerdir.⁵⁵ Asker alımları sırasında muayene olan adayların frengiye yakalandıkları tespit edilenlerin askerlik görevleri ertelenmiş ve kendilerinden tedavi olmaları istenmiştir. Fakat bu kişilerin tedavi olmadıkları sonradan yapılan asker alım

ile 1 aşçı hastane kadrosunda yer almıştır. Bkz. *Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerinde Bolu Sancağı (İkinci Cilt: 15-21)*, 2011: 825. Fakat daha sonra hastane kapatılmıştır.

⁵⁰ Mehmet Suat, 1331: 568-572.

⁵¹ Birinci Dünya Savaşı İngiltere ve Almanya'nın başını çektiği ittifak ile ittifak denilen iki blok arasında meydana gelmiştir. İttifak bloğu içerisinde yer alan Osmanlı Devleti'ne 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa savaş ilan etmiştir. Osmanlı ise 12 Kasım 1914 tarihinde karşılık vermiştir. Birçok cephede mücadele eden Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Uçarol, 2000: 461-510; Armaoğlu, (Basım yılı yok): 99-143.

⁵² *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57.

⁵³ Özdemir, 2005: 318.

⁵⁴ Ocak, 2019: 8.

⁵⁵ Bulut, 2009: 114.

muayeneleri sırasında anlaşılmıştır. Dolayısıyla frengi hastalığı teşhisi konulan asker veya asker adayları için şöyle bir yol benimsenmiştir: İstanbul'da ikamet edenler ya da İstanbul dışından olup burada yaşayan frengililerin askerliği ertelenerek frengi defterlerine kaydedilecekti. Bunlar Cerrahpaşa, Beyoğlu Erkek hastaneleri ya da Üsküdar'daki sıhhiye dispanserinde tedaviye alınacaklardı. İstanbul'un kazalarında kalanlar ise buldukları kazaların belediye doktorları tarafından tedavi edileceklerdi. İstanbul dışında da mülkiye ya da belediye hastanelerinde bakılacaktı. Fakat askerler görevleri sırasında frengiye yakalanırsa tedavileri önce askeri hastanelerde ya da kıtalarında olacaktı. Tedavi süreci bitmeden terhis olurlar ise buldukları yerde tedavilerine devam edilecekti. Mülkiye ve Belediye hastaneleri frengili hastaların tedavisinin düzenli takiplerinin sağlanması için bir frengi tedavi defteri tutacaklardı. Bu defterlerden ayrıca Askere Alma şubeleri ile askeri hastanelere de verilecekti. Böylece askeri hastaneler ya da kıtalarında tedavi gören frengililerin hastalıkla ilgili geçirdiği aşamalar ayrıntılı olarak kayıtlara geçirilmiş olacaktı.⁵⁶

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de artan frengi vakaları karşısında Tıp Fakültesinde bir tedavihane açmış, Cemiyet buraya müracaat eden herkese bakmıştır.⁵⁷ Ayrıca çıkarılan nizamname ve talimatnamelerle de frengiye karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Sağlık Müdürlüğü Teftiş Heyeti Başkanı olan Tevfik Rüştü Bey yeni bir nizamnamenin gerekliliğini belirtmiştir. Çünkü 13 Haziran 1910 tarihli “*Kastamonu Vilayetinde Teşkil Olunacak Memleket Hastanelerine ve Seyyar Heyet-i Tıbbiyeye Dair Nizamname*” ile vilayette hastalık aşamalı olarak azaltılmış ise de istenilen düzeyde bir başarı sağlanamamıştır. Çünkü bu nizamname ile sağlık heyetlerinin görevleri tam olarak ayrılmamıştır. Ayrıca doktorların sağlık dışında başka işlerle de uğraşmaları, hastalığa karşı yürütülen mücadelenin başarıya ulaşmasını etkilemiştir. Eğer eksiklikler giderilip, aksaklıklar düzeltilir ve frengiyle yıllarca süren mücadelenin getirdiği tecrübe de eklenirse, hastalıktan 5-6 yıl içerisinde tamamen kurtulacağı ümit edilmiştir.⁵⁸ Yapılan görüşmeler sonucunda⁵⁹ “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi*” 14 Haziran 1915 tarihinde çıkarılmıştır. 12 maddeden oluşan nizamname şu hususları içermektedir:⁶⁰

“ ‘Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilat-ı Sıhhiyesi’ ” bir Genel Müfettişin idaresinde yönetilecekti. Müfettişin yönetiminde 11 hastane, 25 seyyar doktor ile 25 küçük sıhhiye memuru yer alacaktı. Hastane, doktor ve hademe sayısı bütçe dahilinde artabilecekti. Birinci sınıf hastaneler iki kısımdan meydana gelecekti. Bunlardan birincisi zührevi ve dahili; ikinci kısım ise cerrahiden oluşacaktı. Hastane ve seyyar doktorlar uzmanlık sınavından başarılı olurlarsa göreve başlayacaktı. Genel Müfettişliğe bağlı bir kâtip heyeti ile seyyar doktorlardan biri devamlı olarak Genel Müfettişin eşliğinde görev yapacaktı. Doktorların denetlenmesi, sağlık görevlilerinin mesailerinin ayarlanması, makamlar arası yazışmalar ve gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili genel bir rapor ve istatistik düzenlenmesi, Genel Müfettişliğin görevleri arasında olacaktı. Müfettişlik, Genel Sağlık Müdüriyetinden gönderilen talimatlar dışına çıkmayacak ve görevlendirmeler yapmayacaktı. Genel Müfettiş en çok 4.000, birinci sınıf hastane baştabibi 2.500, ikinci sınıf baştabibi 2.000, hastane operatörlerine 2.000, seyyar doktorlara 1.000'er kuruş maaş verilecekti. Bütün çalışanların görevleri talimatnameyle belirlenecekti. Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında ikamet edenlerden evlenmek isteyen erkek ve kadınlar buldukları yerlerde sağlık belgelerini ibraz edeceklerdi. Belgelerini ibraz edemeyenler ise

⁵⁶ BOA, DH. HMS., 22/72. Lef 1-2. Ayrıca bu bilgi için bkz. BOA, DH. MB. HPS., 156/14. Lef 1; BOA, DH. UMVM., 124/6. Lef 1; BOA, DH. EUM. LVZ., 30/103. Lef 1.

⁵⁷ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928)*, (Basım yılı yok): 40.

⁵⁸ BOA, İ.MMS., 197/12. Lef 1; BOA, ŞD., 43/15. Lef 4.

⁵⁹ Bkz. BOA, İ.MMS., 197/12. Lef 1-2.

⁶⁰ BOA, İ.MMS., 197/12. Lef 3; BOA, MV., 240/51. Lef 1; BOA, ŞD., 43/15. Lef 3,5; Şenel, 2015: 271; Çavdar-Karcı, 2016: 168-169. Savaş sırasında Biga, Çan gibi yerlerde frenginin yaygın olarak görülmesi üzerine Kastamonu ve Bolu için geçerli olan 14 Haziran 1915 tarihli nizamname Kale-i Sultaniye'de de uygulanacaktı. Bkz. Mumyalmaz, 2020: 124.

seyyar ya da Tıp Fakültesi mezunu bir doktora muayene olup, alacakları belgeyi göstereceklerdi. Sağlık belgelerinin geçerlilik süresi bir yıl olacak ve seyyar doktorlar bu belgeleri ücretsiz düzenleyeceklerdi. Sağlık belgelerini ibraz etmeyenlerin nikahları kıyılmayacaktı. Ayrıca Kastamonu vilayetinde kurulacak olan hastaneler ve seyyar doktorlara ilişkin 13 Haziran 1910 tarihli nizamname hükümleri artık geçersiz olacaktı”.

Bunun dışında 11 maddelik “*Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayetine Dair Nizamname*” 18 Ekim 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Buna göre zührevi hastalıkların önlemesi amacıyla hastalığa yakalandıkları belirlenen kişilerin başkalarıyla ilişkiye girmelerine izin verilmeyecek ve hastaneye gönderilerek tedavi görmeleri sağlanacaktı.⁶¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında faaliyet gösteren hastaneler vasıtasıyla frengiyle etkin bir şekilde mücadele edilmeye çalışılmıştır. Kastamonu, İnebolu, Sinop, Safranbolu, Çankırı, Cide, Boyabat, Ayancık, Bolu, Bartın ve Ereğli’de hastaneler bulunmaktaydı.⁶² Savaşın ortalarında 11 hastane için 400.000 kuruşluk ödenek ayrıca gönderilmiştir.⁶³

Bolu’daki hastane 1886 yılında eski Bolu Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey döneminde frengiyle mücadele etmek için kurulmuştur. 1897’de 70 yataklı hale getirilerek Memleket Hastanesine dönüştürülmüş, 1916’da ise memur odaları, eczane, muayene, yemekhane, hamam, erkek ve kadınlara ait 6 büyük odayı içeren hastane, Bolu ve çevresi için çok faydalı hizmet görmüştür.⁶⁴ 1916 yılında hastanenin kadrosu şu kişilerden oluşmaktadır:⁶⁵ Sertabip: Ali Rumân Bey, Operatör: Pertev Bey, Seyyar Frengi Tabibi: Yusuf Kenan Bey, Eczacı: Ali Şükrü Bey, Kâtip: Mustafa Efendi, Aşçı: Ahmet Ağa, Hastabakıcı: Ali Efendi ile 6’sı erkek ve 5’i kadın olmak üzere toplam 11 hademe görev yapmıştır.

Hastanede Temmuz 1892- Temmuz 1922 tarihleri arasında 30 yıl süreyle 17.770 hastaya yatılı olarak bakılmıştır. Bunların 6.409’u erkek, 3.969’unu da kadınların oluşturduğu toplam 10.378’i frengiden tedavi görmüştür. Belirtilen süre içerisinde ölen 528 hastanın % 3’ü frengili idi. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında hastanede poliklinik hizmetiyle günde 1.000 kadar hastaya bakılmıştır.⁶⁶ 1917-1922 yılları arasında frengi ve diğer hastalıklarla ilgili dağılım ise şöyledir:⁶⁷

Yıl	Frengi	Diğer Hastalıklar	Toplam
1917	349	294	643
1918	665	764	1.449
1919	487	153	640
1920	438	521	959
1921	484	1.102	1.586

1918 ve 1919 yılları, mütarekenin imzalanmasıyla esir askerlerin Bolu’ya dönmelerine rastlanmaktadır. Bu nedenle 1917 yılına göre belirtilen yıllarda frengili sayısı artmıştır. Yine aynı hastanede ilk defa frengiye yakalandığı belirlenen hasta sayısı da yıllara göre şöyledir: 1917’de 101, 1918’de 250, 1919’da 220, 1920’de 134 ve 1921’de 171 olmak üzere toplam 876’dır.⁶⁸

⁶¹ Hot, 2001: 90; Mumyakmaz, 2020: 124 dipnot 17.

⁶² Hot, 2015: 121; Şenel, 2015: 267.

⁶³ Çalık-Tepekaya, 2006: 213.

⁶⁴ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicri 1334 Milâdi 1916*, 2008: 159-160; *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 227; Konrapa, 1964: 562.

⁶⁵ *Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi Hicri 1334 Milâdi 1916*, 2008: 42; Özdiç, 2020: 13.

⁶⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 227; Özdiç, 2020: 13.

⁶⁷ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 233; Özdiç, 2020: 16.

⁶⁸ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 234; Özdiç, 2020: 16.

Bolu merkez dışında Bartın ve Ereğli’de de hastaneler bulunmaktaydı. Bartın Memleket Hastanesinde; Sertabip Nikolaki Efendi, Operatör Sabri Bey, Kâtib-i Vekilharç Kadri Efendi ile 6 hademe⁶⁹ var iken Ereğli Hastanesinde; Sertabip Mustafa Bey, Kâtip Rıza Bey, Aşçı Mehmet Ağa, Aşçı Yamağlı Sait Ağa ile erkeklerden 3, kadınlardan 2 olmak üzere toplam 5 hademe görev yapmıştır.⁷⁰

Bolu sancağına bağlı Gerede kazasında bir zamanlar yıkıcı etkileri olan frengi Birinci Dünya Savaşı sırasında yeniden görülmeye başlanmıştır.⁷¹ Düzce’de ise frengi oldukça yaygındı. Düzce’ye bağlı Yığılca nahiyesi hastalığın merkezi gibiydi. Frenginin etkisi ancak kaza merkezinde bulunan frengi hastanesinin yeniden açılmasıyla azaltılabilirdi.⁷² Devrek’te romatizma, kalp vb. hastalıklar diğer yerlerde olduğu gibi burada da vardı. Fakat “*müthiş frengi*” kazanın her yerinde görülüyordu. Frengiye yakalananlar Ereğli, Bartın hastanelerinde tedavi olmak için gitmişlerdir.⁷³ Ereğli’de frenginin azalmasında, buradaki hastanenin çok büyük katkısı olmuştur.⁷⁴ Bartın’a bağlı Amasra nahiyesinde oldukça yıkıcı etkisi olan frengiden başka bulaşıcı hastalık bulunmuyordu.⁷⁵ Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında frengiyle olan mücadelede hastaneler önemli bir görev üstlenmiştir. Yalnız Ereğli ve çevresinde ikamet eden frengililerin tedavi olmak için burayı tercih etmeleri, hastanenin mevcut kapasitesinin aşılmasına ve doğal olarak daha iyi hizmet vermesini engellemiştir. Bu nedenle hastanelerin sayısının, yapılamıyorsa kapasitesini arttırılması gerekiyordu. Düzce’de de yaygın olan frengiden kurtulmanın yolu, ancak buradaki hastanenin yeniden faaliyete geçirilmesine bağlıydı. Eğer hastane açılır ise, bu durum Bolu’daki hastaneyi de rahatlatıacaktı.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kastamonu ve Bolu çevresinde frengiyle mücadele etmek için 1897 yılında kurulan “*Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilatı*” 1920 yılında kaldırılmış, hastaneler ve seyyar doktorlar sağlık müdürlüklerine bağlanmıştır.⁷⁶

Sonuç

Frengi, 19. yüzyıldan itibaren özellikle savaşlar neticesinde ve çalışmak üzere yurt dışına çıkanlar tarafından Osmanlı coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmada Kastamonu ve Bolu bölgesi önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı ordusunu modernleştirmek için Almanya’dan gelen von der Goltz, Osmanlı askerleri arasında frenginin yaygın olduğunu görünce Osmanlı makamlarına durumu bildirmiştir. Bunun üzerine frenginin etkisinin ortadan kaldırılması için Almanya’dan getirilen Dr. von Düring 10 yıldan fazla Osmanlı Devleti’nde görev yapmıştır. Onun döneminde ilk defa frengiyle programlı bir şekilde mücadele edilmiştir. Dr. von Düring sağlık ekibiyle birlikte Anadolu’yu taramış, Kastamonu ve Bolu çevresinde frengi yoğun görüldüğü için hastalıkla mücadelede bu bölgeler ayrıca ele alınmıştır. Bunun için bir teşkilat kurulmuş ve nizamname çıkarılmıştır. Böylece Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında frengiyle mücadelede izlenecek yol belirlenmiştir. Fakat zamanla Dr. Von Düring’in önermiş olduğu usullerin terk edilmesi frengiyle olan mücadeleyi olumsuz etkilemiştir.

Frengiyle mücadele kapsamında Genel Müfettişliğe bağlı seyyar doktorlar Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağına bağlı köylerde her yıl yaptıkları sağlık taramasını 1914 yılında da gerçekleştirmiştir. Yapılan tarama sonucunda 400 binin üzerinde köylü muayene edilmiş ve bu sayının 200 bine yakını Bolu ve ona bağlı kazalar oluşturmuştur. Sağlık görevlilerinin adli işlemler, rutin asker muayeneleri için ya da seferberlik ilanı üzerine Asker Alma şubelerine çağrılmaları istikrarlı bir şekilde görev yapmalarını engellemiştir. Buna rağmen ulaşım şartlarının zorluğu

⁶⁹ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 175.

⁷⁰ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 135.

⁷¹ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 238.

⁷² *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 207.

⁷³ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 193.

⁷⁴ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 137.

⁷⁵ *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdi 1916*, 2008: 181.

⁷⁶ *Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmi 1341 Milâdi 1925*, 2008: 228; Temel, 2008: 31; Özdiç, 2020: 17.

da dikkate alındığında, köylü nüfusunun büyük bir çoğunluğuna ulaşılması, sağlık görevlilerinin başarıyla görev yaptıklarını göstermektedir. Onların bu çabası takdire şayandır.

Frengiyle mücadele kapsamında hastaneler de önemli vazifeler üstlenmiştir. 6 olan hastane sayısı 1914 yılında 10'a çıkarılmıştır. Bu hastaneler Bolu, Bartın ve Ereğli'de olmak üzere sadece üçü sancak sınırları içerisinde yer almıştır. Her ne kadar hastaneler başarılı bir şekilde faaliyet göstermiş olsa da yenilerinin eklenmesi gerekiyordu. Çünkü çevre köy ve kasabalardan gelen hastalar, hastanenin beklenenin üzerinde faaliyet yürütmesine neden olmuştur. Fakat Birinci Dünya Savaşı öncesi kötü olan Osmanlı maliyesine, savaşın getirdiği yük eklenince, mevcut şartlar içerisinde yeni hastanelerin açılması zorlaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kastamonu ve Bolu'da frengiyle etkin bir şekilde mücadele etmek için 12 maddelik "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Böylece Genel Müfettişliğin, seyyar doktorların ve hastanelerin görev ve sorumlulukları yeniden belirlenmiştir. Bu şekilde frengiye karşı olan mücadelede başarılı olunacağı yetkili makamlarca düşünülmüştür.

Sonuç olarak 1912-1918 yılları arasında Bolu sancağında frengiyle mücadelede tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır. Belirtilen dönemin savaş yılları olması ve kötü ekonomik koşullar frengiyle mücadeleyi olumsuz etkileyen nedenlerin başında gelmektedir. Ayrıca frengi hem cinsel yolla hem de temas ile bulaşan bir hastalık olmasına rağmen 1912-1918 yılları arasında yapılan incelemeler sonucunda temasla yayılmanın daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Hijyen koşullarının sağlanamaması ve hastalığa karşı bilinç düzeyinin düşüklüğü, bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla bulaşıcı hastalıklarla mücadelede başta sağlık çalışanlarının olmak üzere devlet görevlilerinin elde edilen başarıda katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Fakat asıl görev bireylerde olup üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmek durumundadırlar. Zira bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede elde edilecek başarının kalıcı olması buna bağlıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

Sürelî Yayınlar

Yayınlanmış Salmameler

Bolu Vilâyeti Salnâmesi Rûmî 1341 Milâdî 1925 (2008), (Haz. Hamdi Birgören), Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları-2.

Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi Hicrî 1334 Milâdî 1916 (2008), (Haz. Hamdi Birgören), Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi Yayınları-1.

Osmanlı Devri Kastamonu Vilâyeti Salnâmelerinde Bolu Sancağı (15-21) (2011), 2, (Haz. Güray Önal) Bolu: Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi.

Kitap, Makale ve Tezler

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, I, (Haz. Mehmet Çetin Börekçi), Ankara: TTK Yayınları.

Armaoğlu, Fahir, (2003), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yayınları.

** Arşiv belge numaraları metinde verilmiştir.

_____, (Basım Yılı Yok), *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, İstanbul ve Ankara: Alkım Yayınevi.

Besim Ömer, (2020), *Nevsâl-i Âfiyet*, C. 2, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 2.

_____, (2020), *Nevsâl-i Âfiyet*, C. 4, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer), İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları: 2.

Bulut, Fatma, (2009), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: “Frengi”, *Tarih Okulu*, III, 109-123.

Çalık, Ramazan ve Tepekaya, Muzaffer, (2006), “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 205-228.

Çavdar, Necati ve Karcı, Erol, (2016), “XIX. Yüzyıl Sonları- XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, 157-175.

Hot, İnci, (2001), *Sıhhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001.

_____, (2015), “Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, (Ed: İbrahim Başoğlu-Ahmet Uçar-Osman Doğan), İstanbul: Çamlıca Yayınları, 113-149.

Karcı, Erol, (2019), “Sinop Frengi ve Gureba Hastanesine Dair Bazı Tespitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, 461-483.

Konrapa, M. Zekâi, (1964), *Bolu Tarihi*, Bolu: Bolu Vilayet Matbaası.

Macar, Oya Dağlar, (Basım Yılı Yok), *Balkan Savaşları’nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, İstanbul: Libra Yayınları.

Mehmet Suat, (1331), “Kastamonu-Bolu Hastaneleri ve Seyyar Etıbbası Müfettiş-i Umumiliğinden Vürüd İden 1330 Senesi Raporu”, *Sıhhiye Mecmuası*, 8/3, 547-586.

Mumyakmaz, Hatice Gül, (2020), “İlet-i Müthişe”: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Frengi İle Mücadele”, *Akademik Hassasiyetler*, 7/13, 119-148.

Nikiforuk, Andrew, (2010), *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev. Selahattin Erkanlı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, Başak, (2019), “Hamidiye Etfal Hastanesi’nin Kurucusu İbrahim Paşa’nın Frengi Hakkındaki Lahiyası”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, Bahar 2019, 5-25.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (1914-1928) (Basım yılı yok), (Yay. Haz. Mehmet Uluğtekin-M. Gül Uluğtekin) Ankara: Pulat Basımevi.

Özdemir, Hikmet, (2005), *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Ankara: TTK Yayınları.

Özdinç, Ahmet, (2020), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salname-lerde Bolu Sancağı Örneği”, *Abant Tıp Dergisi*, 9/1, 8-19.

Özekmekçi, M. İnanç, (2012), “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10/1, 83-101.

Şenel, Şennur, (2015), “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, *Celal Bayar Üniversitesi (CBÜ) Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 256-274.

Temel, Mehmet, (2008), *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul: Nehir Yayınları.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani 1339, No: 27: 57-63.

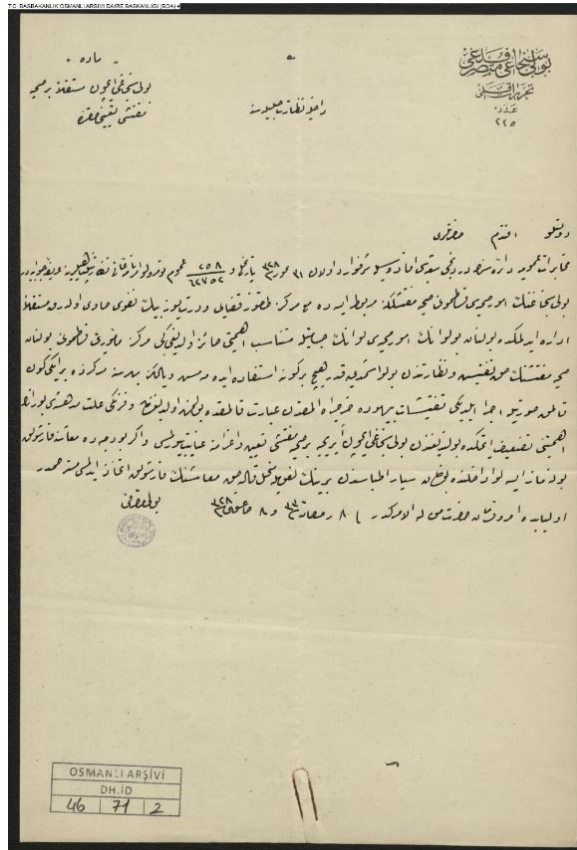
Uçarol, Rifat, (2000), *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Yıldırım, Nuran, (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1320-1338.

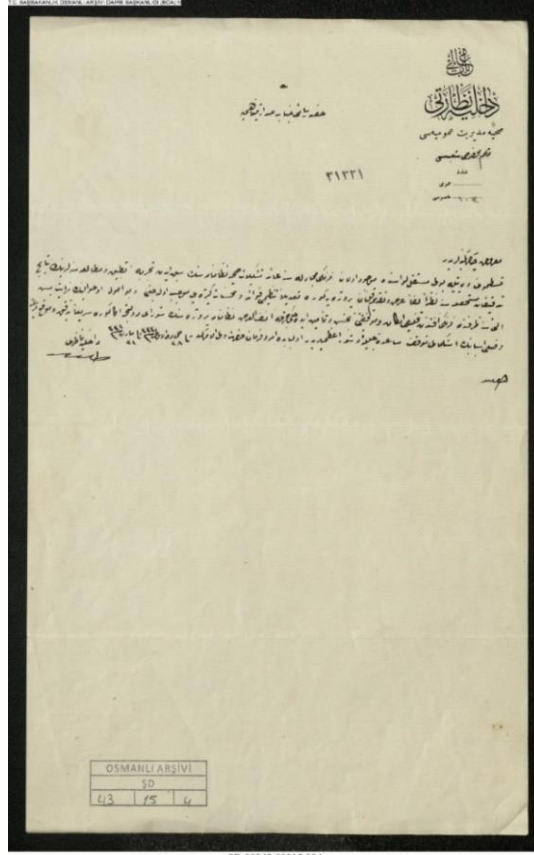
_____, (2014), "Alâ'im-i Cerrâhîn'de Frengi", *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalılar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazılar-1*, (Yay. Haz. Derya Önder), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 40-53.

EKLER

Ek 1. Bolu mutasarrıflığının Kastamonu vilayetinden ayrı bir sağlık müfettişinin atanması isteği hakkında. Bkz. BOA, DH. İD., 46/71. Lef 2.

Ek 2. Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında frengiyle mücadelede başarı sağlanacağı hakkında. Bkz. BOA, ŞD., 43/15. Lef 4.

SD.00043.00015.004

Ek 3. 1914 yılında seyyar doktorların Kastamonu vilayeti ve Bolu sancağında muayene ettikleri yerleri gösteren harita. Bkz. Mehmet Suat, 1331: 585.

